

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО НАСИЛЬСТВА В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ACTUALIZATION OF THE PROBLEM OF PREVENTION OF INFORMATIONAL VIOLENCE IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF TEACHING INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

У статті актуалізовано проблему профілактики інформаційного насильства в освітньому середовищі педагогічних закладів вищої освіти та визначено сутність цього феномену. Диференційовано насильство за його видами відповідно до характеристик того, хто вчиняє насильницькі дії (посягання на власне життя і здоров'я; міжособистісне насильство; колективне насильство). Вказано чинники, які зумовлюють насильство, як-то: фізичні; сексуальні; психологічні; такі, які полягають в завданні збитків чи у незабезпеченні піклування. Подано спектр різновидів інформаційного насильства, у якому: отримання інформації без згоди її власника; передання інформації без згоди отримувача; втручання третіх осіб у вільний обмін інформацією. Схарактеризовано види вияву, тривалості й регулярності інформаційного насильства й прикметні його особливості щодо студентської молоді в умовах сьогодення (дезінформація, кібербулінг, кібермобінг, тролінг, кібергрумінг, спам і фішинг, негативні коментарі й образи в мережі, зловживання особистими даними, політичний або ідеологічний тиск, незаконне копіювання та плагіат). Увіражено потребу побудови безпечного освітнього середовища закладів вищої освіти в умовах інформаційних впливів задля формування гармонійної особистості майбутнього фахівця. Зазначено, що безпека освітнього середовища здебільшого пов'язана з організаційними складниками функціонування освітніх закладів (режими роботи, фізична та психологічна безпека здобувачів освіти), створенням безпечних і нешкідливих умов освітнього процесу (безпека життєдіяльності, охорона праці) та застосуванням здоров'язберезувальних технологій (превенція розвитку шкідливих звичок чи хвороб). Наголошено, що безпечне освітнє середовище закладів вищої освіти є педагогічно й цілеспрямовано організованою сукупністю об'єктивних і суб'єктивних факторів, які дотичні до здобувачів вищої освіти та зорієнтовані на взаємодію педагогів і здобувачів зі створення умов життєдіяльності, духовно-морального самовдосконалення особистості, її самореалізації, а також набуття майбутніми фахівцями особистісних цінностей.

Ключові слова: інформаційне насильство, профілактика, освітнє середовище, педагогічний заклад вищої освіти, здобувачі вищої освіти, майбутні вчителі, дезінформація, кібербулінг, кібермобінг, тролінг, кібергрумінг, спам і фішинг, негативні коментарі й образи в мережі, зловживання особистими даними, політичний тиск, плагіат.

The article updates the problem of prevention of informational violence in the educational environment of pedagogical institutions of higher education and defines the essence of this phenomenon. Violence is differentiated by its types according to the characteristics of the person who commits violent acts (infringement on one's own life and health; interpersonal violence; collective violence). The factors that lead to violence are indicated, such as: physical; sexual; psychological; such as the assignment of damages or failure to provide care. The range of types of informational violence is presented, in which: obtaining information without the consent of its owner; transfer of information without the consent of the recipient; interference of third parties in the free exchange of information. The types of manifestation, duration and regularity of informational violence and its characteristic features regarding student youth in today's conditions are characterized (disinformation, cyberbullying, cybermobbing, trolling, cybergrooming, spam and phishing, negative comments and insults in the network, misuse of personal data, political or ideological pressure, illegal copying and plagiarism). The need to build a safe educational environment of institutions of higher education in the conditions of informational influences for the formation of a harmonious personality of the future specialist is emphasized. It is noted that the safety of the educational environment is mostly related to the organizational components of the functioning of educational institutions (work regimes, physical and psychological safety of students), the creation of safe and harmless conditions for the educational process (life safety, labor protection) and the use of health-preserving technologies (prevention development of bad habits or diseases). It is emphasized that the safe educational environment of institutions of higher education is a pedagogically and purposefully organized set of objective and subjective factors that are tangential to students of higher education and are oriented to the interaction of teachers and students to create conditions for life, spiritual and moral self-improvement of the individual, and its self-realization, as well as acquisition of personal values by future specialists.

Key words: informational violence, prevention, educational environment, pedagogical institution of higher education, students of higher education, future teachers, disinformation, cyberbullying, cybermobbing, trolling, cybergrooming, spam and phishing, negative comments and insults on the network, misuse of personal data, political pressure, plagiarism.

УДК 378:[316.774:316.48]
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/73.49>

Сойчук Р.Л.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки
початкової, інклюзивної та вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного
університету

Постановка проблеми в загальному вигляді.

На сучасному етапі розвитку національної системи освіти її концептуальними векторами постають не лише сформованість певних професійних

компетентностей, а й створення належних умов для гармонійного розвитку особистості та гарантування безпечного освітнього середовища всім учасникам освітнього процесу закладів вищої

освіти. Агресія ж росії проти України робить кричуще важливим проектування безпечного та недискримінаційного освітнього середовища закладів вищої освіти (далі – ЗВО).

У такому контексті видається логічно виправданим виконання аналізу напрацьованих на сьогодні підходів до диференціювання насильства за його видами відповідно до характеристик того, хто вчиняє насильницькі дії (посягання на власне життя і здоров'я; міжособистісне насилля; колективне насильство), а також осмислення чинників-детермінант насильства (фізичних; сексуальних; психологічних; тих, які полягають у завданні збитків чи незабезпеченні піклування).

Ініціативи із забезпечення кожній особистості сприятливих умов для життя, розвитку, здобуття освіти на тлі захисту від насильства й жорстокого поводження як пріоритетних завдань державної політики знайшли відображення та легітимізовані у низці міжнародних і українських нормативно-правових актів, як-от: Загальна декларація прав людини, Конвенція про права дитини, Конституція України, закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 р., Наказ міністерства освіти і науки України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» та ін.

У Конституції України проголошено, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека в Україні є найвищою соціальною цінністю. Й те, що саме держава забезпечує людині її права та свободи, створює безпечні для життя і здоров'я умови в усіх сферах людської життєдіяльності, зокрема гарантує формування освітнього середовища ЗВО, котре виступає осередком становлення зростаючої повноцінної та індивідуальної особистості [6], окреслює певний дуальний вимір дотичної до означеної проблеми ситуації. Так, сучасне суспільство потребує самодостатньої, творчої й ініціативної молоді (майбутніх фахівців – учителів), яка здатна мобілізувати власний інтелектуально-духовний потенціал задля досягнення успіху Української держави та виховання підростаючого покоління, тоді як професійний розвиток, позитивна мотивація до професійної діяльності та самовдосконалення, рівень професійної майстерності, усвідомлення ролі педагога-новатора, формування фахових компетентностей, орієнтування у педагогічних інноваціях й освітніх трендах вимагає побудови безпечного, сприятливого освітнього середовища педагогічних закладів вищої освіти із профілактикою інформаційного насильства задля гармонійного розвитку особистості майбутнього вчителя

за умов відстоювання незалежної державності й інформаційних впливів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Засадами для висвітлення задекларованої у статті проблеми є наукові доробки, присвячені: соціально-педагогічним аспектам профілактики насильства в сім'ї (Л. Повалій, В. Поставий, Т. Шульга й ін.), особливостям формування правової свідомості зростаючої особистості (І. Бех, А. Кузьмінський, М. Фіцула й ін.); прикметним характеристикам профілактичної роботи в різних соціальних інституціях України (О. Безпалько, І. Зверева, В. Оржеховська й ін.); специфіці прищеплення підростаючому поколінню навичок здорового способу життя (Ю. Бойчук, Ю. Мельник, С. Омельченко й ін.).

Утім, попри значне зацікавлення вчених досліджуванім феноменом, очевидні труднощі створення безпечного та недискримінаційного освітнього середовища закладів вищої освіти, проблема профілактики й протидії насильству серед здобувачів вищої освіти у педагогічних ЗВО ще не набула цілісного наукового осмислення. Зокрема, поза фокусом уваги залишаються особливості створення такого освітнього середовища за умов суспільної нестабільності, відстоювання незалежної державності та суперечливих інформаційних впливів.

Мета статті полягає в актуалізації проблеми профілактики інформаційного насильства в освітньому середовищі педагогічних закладів вищої освіти, характеристиці інформаційного насильства та розгляді умов створення безпечного освітнього середовища закладу освіти для гармонійного розвитку особистості майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасній спільноті вчених і фахівців-практиків поняття «насильство» потрактовують як будь-яке свідоме та навмисне застосування сили одного індивіда/групи людей проти іншого/інших з метою встановлення над ними влади й контролю; умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особистості на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особистості фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Особистість, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діяннь і бажає чи свідомо допускає їх настання [3; 4].

В. Слюсар витлумачує «інформаційне насильство» як «соціально-культурне насилля, яке здійснюється у латентній формі на основі репрезентації недостовірної картини світу» [10, с. 31], а Дж. Штейн – як передусім неправомірний інформаційний вплив на особу чи групу осіб із метою маніпулювання їхньою свідомістю [11].

На сьогодні розрізняють три види інформаційного насильства, як-от: отримання інформації

без згоди її власника (несанкціоноване заволодіння або перехоплення інформації, яке полягає в несанкціонованому зборі даних про користувача та шпигунство за ним); передання інформації без згоди отримувача (інформація дезінформаційного характеру, а саме – пропаганда, спам, некеровані масові «розсилки» рекламних опитувань, зовнішня реклама на банерах); утручання третіх осіб у вільний обмін інформацією (заволодіння авторськими правами осіб, використання їхніх публічних або не публічних висловлювань, різні види цензури). Також виокремлюють такі види інформаційного насильства, як: «інформаційний пресинг», «спотворення інформації», «недостатня інформація», «нелегітимна інформація».

Ступінь взаємодії учасників освітнього середовища ЗВО визначається різною її вираженістю, тривалістю та регулярністю. Суб'єкти й об'єкти взаємодії в освітньому середовищі мають відмінні вікові категорії, важелі формального чи інформального впливу одне на одного, що ускладнює ідентифікацію жертв й агресорів.

За виявом, тривалістю та регулярністю інформаційного насильства його стратифікують за трьома видами, а саме:

1) суб'єктивне (особливе виявами соціального насильства, що «лежать на поверхні», легко помітні, такі, що їх ідентифікує більшість людей);

2) системне (переважно відзначається латентністю, непомітне, але постійно наявне в людському суспільстві (й тому більш небезпечне);

3) символічне (здебільшого втілене в мові, загальному мовленні; це не лише очевидні випадки мови-ненависті, а більш фундаментальна форма насильства, яка зумовлена та ґрунтується на організації соціальних спалахів через інформаційні «вкиди» резонансного виміру) [7].

Інформаційне насильство, якого зазнає молодь в умовах інформаційних впливів, прикметне такими особливостями, як:

– *дезінформація* (набуває реалізації шляхом ґенерування неправдивої інформації, сплутування фактів, які можуть спричинити непорозуміння та конфлікти в освітньому середовищі й уплинути на зв'язки між здобувачами вищої освіти, педагогами й іншими учасниками освітнього процесу);

– *кібербулінг* (виникає у спільнотах освітніх закладів на основі соціальних мереж, Інтернету й електронної пошти та створює для здобувачів вищої освіти ситуації, коли їхні дані, фотографії чи особисті дані спотворюють чи використовують без їхньої згоди, а проте з метою завдати ментальної, емоційної та фізичної шкоди певній особі або групі) [4];

– *кібермобінг* (передбачає переслідування на роботі завдяки засобам інформаційних технологій; на думку Х. Леймана, є психологічним тиском на робочому місці з такими виявами, як: цькування,

чвари, підсиджування, плітки, інтриги, хамство, емоційне насильство, сексуальне домагання) [5];

– *тролінг* (спрямований на формування громадської думки задля досягнення певних цілей) [3];

– *кібергрумінг* (сексуальне насильство в Інтернеті; полягає у створенні зловмисниками фальшивих акаунтів з метою знайомства із жертвою (під виглядом ровесника) для виманювання інтимних фото та відео, яке супроводжується подальшим шантажем, спрямованим на одержання ще відвертіших фото- чи відеоматеріалів, грошей або сексу; часто жертви погоджуються на вимоги шахраїв, які останніми не обмежуються, демонструючи їхню ескалацію);

– *спам і фітінг* (надмірна кількість спаму та спроби доступу до особистої інформації чи власних коштів через електронну пошту чи іншими інформаційно-цифровими шляхами);

– *негативні коментарі й образи в мережі* (поширювані через веб-ресурси висловлювання в Інтернеті задля досягнення впливу на вразливий психологічний стан здобувачів і викладачів);

– *незаконне копіювання та плагіат* (копіювання чужих робіт без покликання на відповідні джерела, що порушує академічну доброчесність);

– *політичний або ідеологічний тиск* (можливий у разі позиціонування освітнього закладу як арени для політичних й ідеологічних конфліктів, де інформацію може бути використано з метою маніпулювання та впливу на думку здобувачів вищої освіти);

– *зловживання особистими даними* (пов'язане з витоком особистих даних здобувачів чи викладачів, що може спричинити серйозні проблеми з приватністю та безпекою) [3; 4; 5].

Інформаційне насильство в закладах освіти, зокрема ЗВО, не має чіткого юридичного визначення. Так, у статті 54 Закону України «Про освіту» зазначено, що науково-педагогічні працівники, інші особи, які долучаються до освітнього процесу, зобов'язані:

– захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від усіх форм фізичного та психічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти, запобігати вживанню на території закладів освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів, іншим шкідливим звичк

– повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, яких залучають до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто, або інформацію про які отримали від сторонніх, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування) [8].

На безпеці освітнього середовища здебільшого позначаються організаційні складники функціонування освітніх закладів (режими роботи, фізична та психологічна безпека здобувачів освіти), створення безпечних і нешкідливих умов освітнього процесу (безпека життєдіяльності, охорона праці) та застосування здоров'язбережувальних технологій (превенція розвитку шкідливих звичок чи хвороб).

Так, у «Кодексі безпечно освітнього середовища» вказано, що «...безпечна поведінка особистості, уникнення потенційних ризиків і небезпек та навички подолання власних труднощів у житті» є засадничими передумовами формування безпечно освітнього середовища [5, с. 5]. Водночас ключовим виявом безпечно освітнього середовища виступає відсутність насильства в усіх його видах, формах для всіх учасників освітнього простору [5, с. 11].

Стаття 26 Закону України «Про освіту» регламентує статус керівника освітнього закладу як такого, що «забезпечує створення у закладі освіти безпечно освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування)» [8]. Окремі положення статті 53 того самого закону врегулюють питання насильства, тобто проголошують право здобувачів освіти на: безпечні та нешкідливі умови навчання, утримання й праці; повагу до людської гідності; захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти; отримання соціальних і психолого-педагогічних послуг як особи, котра постраждала від булінгу (цькування), стала його свідком або вчинила булінг (цькування) [8].

Пласт завдань із запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти складають такі, як: створення безпечно освітнього середовища в закладі освіти, що охоплює психологічну та фізичну безпеку учасників освітнього процесу; визначення стану, причин і передумов поширення булінгу (цькування) в закладі освіти; підвищення рівня поінформованості учасників освітнього процесу про булінг (цькування); формування в учасників освітнього процесу нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, усвідомлення булінгу (цькування) як порушення прав людини; заохочення всіх учасників освітнього процесу до активного сприяння запобіганню булінгу (цькуванню) [2].

На переконання української вченої О. Єжової, освітнє середовище – це складна система, яка містить три основні блоки: матеріально-технічний, освітній і комунікативний. Матеріально-технічний блок охоплює просторово-предметний складник, інфраструктуру закладу освіти, його

матеріально-технічну базу, рівень оснащення сучасними інформаційними технологіями; освітній блок – зміст, форми й методи навчання та виховання; комунікативний – взаємини між здобувачами освіти й педагогічними колективами й загалом, і всередині кожного з них окремо [1].

Освітнє середовище ЗВО постає оптимальним простором організаційно-педагогічної та наукової взаємодії суб'єктів освітнього процесу, що забезпечує формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Однак не варто нехтувати й іншими ознаками освітнього середовища ЗВО, де структурована система організаційних і дидактичних заходів сприятиме створенню негативного для зародження виявів інформаційного насильства «мікроклімату».

Профілактику інформаційного насильства у ЗВО уможлиблює попередня реалізація заходів із недопущення будь-чого, спрямованого на виникнення готовності до вчинення протиправних дій. Запобігання, на відміну від профілактики, передбачає вжиття низки заходів у разі підвищеного ризику вчинення правопорушення. Про протидію ж учиненню правопорушень ідеться за наявності певних умов початку протиправної діяльності, тобто на тлі існування факту протиправного діяння.

Зазвичай розрізняють три види профілактики насильства:

1) загальносоціальна – система соціальних заходів, зорієнтованих на нівелювання негативного впливу об'єктивних і суб'єктивних факторів, які сприяють учиненню правопорушень;

2) спеціальна – частина соціального процесу, що базується на використанні засобів, методів і прийомів врегулювання й усунення негативних чинників, які можуть зумовити таке діяння;

3) індивідуальна – загальний і спеціальний вплив на зростаючу особистість, поведінка якої розкриває її готовність до вчинення правопорушення [4].

Профілактику та протидію насильства варто потрактувати як соціально спрямовану діяльність держави, її органів і посадових осіб, громадських організацій, закладів освіти й окремих громадян щодо виявлення причин і умов скоєння правопорушень, ліквідацію факторів, які спричиняють формування антигромадської поведінки зростаючої особистості, викорінення правопорушень як соціального явища та забезпечення під час такої діяльності прав і свобод громадян [7].

У річищі пропонованої наукової розвідки безпечне освітнє середовище закладів вищої освіти постає педагогічно та цілеспрямовано організованою сукупністю об'єктивних і суб'єктивних факторів, які дотичні до здобувачів вищої освіти й зорієнтовані на взаємодію педагогів і вихованців зі створення умов життєдіяльності, духовно-морального

самовдосконалення особистості, її самореалізації та формування особистісних цінностей майбутніх фахівців. До таких факторів належать: об'єктивні (соціально-історичні особливості, культурні традиції українського народу та система освіти) й суб'єктивні (індивідуальні особливості здобувачів вищої освіти, рівень готовності педагогів до створення безпечного освітнього середовища, особистісні цінності учасників освітнього процесу, психологічний клімат у колективі, стиль педагогічного менеджменту, відповідне предметно-просторове, інформаційне та змістово-методичне забезпечення освітнього процесу, матеріально-технічні умови ЗВО) [9].

Висновки. Отже, високі в умовах сьогодення ризики для здобувачів вищої освіти стати об'єктом інформаційного насильства різного виду детермінують гостру потребу організації профілактики, запобігання та протидії останньому саме в середовищі педагогічного закладу вищої освіти, що має гарантувати безпечне освітнє середовище всім учасникам освітнього процесу завдяки створенню належних умов життєдіяльності, духовно-морального самовдосконалення особистості, її самореалізації та набуття особистісних цінностей як майбутніх учителів. Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в розгляді форм і методів профілактики інформаційного насильства в освітньому середовищі педагогічних ЗВО.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Єжова О. Теоретичні підходи до визначення превентивного виховного середовища. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 2013. № 10. С. 153–158.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу

(цькуванню)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>.

3. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навч.-метод. посіб. / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. й ін. Київ: ФОП Нічога С.О., 2020. 196 с.

4. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти: монографія. Дзьобань О. П., Пилипчук В. Г. / за заг. ред. проф. В. Г. Пилипчука. Харків: Майдан, 2011. 244 с.

5. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. 2018. [Електронний ресурс]. Український фонд «Благополуччя дітей». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/21kbos.pdf>. (дата звернення: 29.10.2021).

6. Конституція України. Офіц. текст: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. зі змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р.: станом на 1 січня 2006 р. Київ: Мін-во юстиції України, 2006. 124 с.

7. Міловідова С. В. Попередження та протидія адміністративним правопорушенням в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Київ, 2016. 231 с.

8. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 21.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page#Text>. (Дата звернення: 29.11.2021).

9. Сойчук Р. Л., Лісова С. В. До проблеми створення освітньо-виховного середовища закладу вищої освіти з позиції особистісно-орієнтованого підходу. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 61. Том 2. 2023. ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій». 2023. С. 193–197.

10. Slyusar V. M. Informational violence in the symbolic exchange and modern mediareality: the modus dimension. *Філософські науки*. 2019. С. 25.

11. Stein G. Information War – Cyberwar – Netwar. URL: www.infowar.com/mil_c4i/stein/.